

HÁBORÚTÓL HÁBORÚIG

Ormos Mária

Az első háború, amelyet világháborúnak nevezünk

30

Vajon joggal tesszük ezt? Az 1914-ben kirobbant összecsapás végeredményben nem terjedt ki a világ minden részére. Hatalmas területek és több millió földlakó kimaradt belőle. Ennek ellenére jogosnak fogadhatjuk el az elnevezést, mivel többen szenvedték meg közvetlenül, mint amennyinek szerencséje volt „megúsni” a háború csapásait, a következményeit viszont minden egyes emberfiának viselnie kellett, akár tudott erről, akár fogalma sem volt róla, hogy új körülményei kapcsolatban álltak olyan eseményekkel, amelyek hazájától messze távol játszódtak le, és ezekről még csak nem is tudott.

Ha az emberek történetében ilyen messzire kiható, súlyos és ráadásul általános változás zajlik le, a logika azt tanácsolja, hogy keressük és találjuk meg ennek okát vagy okait. Mielőtt a megtalált okok között körülnéznénk, előrebocsátom, hogy ami racionális oknak tűnt a háború elején, annak végére tárgyalanná és ezért maga a háború okafogyottá vált.

Nézzünk szét először a főszereplők tájékán. 1914 nyarán a hadviselés mellett négy főszereplő döntött, és nekik voltak nagy elvárásaik. Az ítéletet Péterváron, Berlinben, Párizsban és Londonban mondták ki. A később főbűnösnek kikiáltott Ausztria-Magyarországot azért nem említem ebben a csoportban, mert még a legvérmesebb bécsi, hozzáteszem: osztrák katonai klikknek sem voltak azon túl tervei, hogy Szerbiát vissza-

szorítsa, elvegye a kedvét a fél évszázada tervezett Nagy-Szerbia gondolatától, és szabaddá tegye az utat a maga számára a Balkánon. És még a háborús hiénák is bizonytalankodtak mindaddig, amíg Berlin meg nem ígérte a támogatását. A meggondolatlanul elkezdett büntetőakció azonban kipattintott egy szikrát, amelytől azután a világ jó része lángba borult.

A korabeli kis nemzeteknek viszont – éppen Szerbia kivételével – nem volt jelentőségük a játszmában, és a szerbeknek is csak azért volt, mert egy nagyhatalom, Oroszország mögöttük állt, és biztatta őket az ellenállásra. Románia mintegy két évig habozott, várva a legjobb ajánlatra, az állam nélküli kis nemzetek képviselői viszont 1915-ben kezdtek mozgolódni annak a reményében, hogy elérhetik régóta dédelgetett álmukat, saját államuk megalapítását. A sort két cseh politikus (Masaryk és Beneš) nyitotta meg, de őket előbb vagy utóbb követték a horvátok, szlovének, lengyelek, hogy lobbizzanak a nagyhatalmaknál érdekeik támogatása végett. Ausztria-Magyarországnak csak két olyan nemzete volt, amelynek képviselői nem jelentek meg a szövetségeselek (elterjedt nevén: az antant) képviselőinél: az osztrák és a magyar.

Mivel a szerb vezető csoport viselkedésének tehát jelentőséget kell tulajdonítanunk, helyes tisztázni, hogy miért is volt szerb érdek (vagy legalábbis egyes szerb csoportok vélt ér-

deke) az osztrák trónörökös eltávolítása az élők sorából. Ferenc Ferdinándot tarthatjuk ugyan rendkívül ellenszenves figurának, és nem kétséges, hogy a magyar urak ferde szemmel néztek rá, de hozzá kell tennünk ehhez, hogy a szerb és a magyar antipátiának közös gyökere volt. A trónörökös ugyanis a birodalom átalakításának tervét ápolta, és ennek jegyében maga köré gyűjtött mindenféle nemzetiségű politikust, akikkel a nemzetiségi jogkiterjesztés szellemében folytatott eszmecsereket. A magyar uraknak e törekvés azért nem tetszett, mert a reform megfosztotta volna Magyarországot a birodalomban elért kivételes helyétől, a szerbek viszont joggal tarthatnak attól, hogy a horvátok, szlovének, bosnyákok megbékéltetése maga alá temeti a nagyszerb álmokat.

Mindazonáltal, ha Bécs mögé nem áll oda Berlin, Belgrád mögé pedig Pétervár, akkor a szarajevói gyilkosság megmaradhatott volna epizódnak. Még akkor is, ha az osztrák–magyar hadsereg, megszerezve egy-két csata győzelmi glóriáját, rákényszeríti a szerb vezetést a bocsánatkérésre és valamiféle kompenzációra. A „nagyok” intézték el, hogy ne így legyen. Németország, Oroszország és Franciaország elég régóta készült valamiféle leszámolásra, Nagy-Britannia pedig – némi habozás és latolgatás után – a csatlakozás mellett döntött.

Nagyon is valószínű, hogy a nagyhatalmak nem léptek volna erre az útra, ha a legcsekélyebb fogalommal is rendelkeznek arról, hogy ez az út merre vezet. Közhely, hogy nemcsak a német és az osztrák császár, de valamennyien legfeljebb néhány hónapig tartó hadakozással számoltak, bízva abban, hogy kifejlesztett modern fegyvereik gyorsan eldöntik a játszmát, és nem számolva azzal, hogy a modern fegyverek a másik oldalon is rendelkezésre állnak. Bízta emellett nagy és kiképzett hadsereg-

ükben. A kontinensen minden jelentős államban bevezették már az általános hadkötelezettséget, a sorra behívott évfolyamok tagjait hosszabb vagy rövidebb idő alatt kiképezték, és ez az állomány bármikor mozgósítható volt. Kivételt képezett e szempontból Nagy-Britannia, és ez meg is növelte egy kissé a gondolkodási időt Londonban.

Az „imperializmus” természetével foglalkozó tudósok – és nemcsak Lenin, hanem többen a nyugati világban is –, a „világ újrafelosztását” vélték az első világháború legfontosabb motívumának, amennyiben a gyarmatokban és befolyási övezetekben nem bővelkedő államok kényszerítették ki, míg a többiek csak védelmezték elfoglalt hadállásaikat, és azt gondolták, hogy ha győznek, akkor azokat nemcsak megszilárdíthatják, de még meg is növelhetik. Ha megvizsgáljuk a különböző győzelemre épülő terveket, arra a következtetésre juthatunk, hogy a gyarmati problémának volt ugyan ezekben szerepe, de az első helyen az európai hegemonia szerepelt. A kontinentális súlygyarapodásnak mintegy a logikus következménye lehetett a gyarmati pozíció megerősödése is. A hónapokig habozó olasz vezetés hasonló gondolatokat táplált, de ő sem felejtette el európai aspirációit (Dél-Tirol, Dalmácia). A gyarmati kérdés másodlagos szerepét illusztrálta egyébként, hogy a gyarmatok jelentéktelen számú haderő által vívott jelentéktelen harcok következtében cseréltek gazdát.

Területek, befolyási övezetek újraosztása egyébként nem ennek a háborúnak volt a velejárója, de a nagy háborúk, akár Attila, akár Dzsingisz kán, akár Szulejmán vezette is őket, mindig erről szóltak. Természetesen nagyok a különbségek, ha a technikát, a hadviselés módját és a nyereség mibenlétét vizsgáljuk. A harcok képtelenné váló ellenséges katonát

régen megölték, rabszolgaként használták, vagy eladták rabszolgának. Most – először a történelemben – hadifoglyatáborokat állították fel, a foglyokat többnyire dolgoztatták, de ennek fejében jól-rosszul etették is, hogy azután a rájuk költött pénzt (elhelyezés, szállítás, gyógyítás, gyógyszer, élelmezés) megköveteljék attól az államtól, amelynek a fogoly a polgára volt. Régen a győztes hadsereg nemcsak enni- és innivalót szerzett magának ott, ahol éppen találta, de minden értéket elrabolt, amihez csak hozzáfért. Az első világháborúban ez már szervezeten nem jöhetett szóba, ezzel szemben a győztesek kitálták a győzelem modern jutaléki formáját. Jóvátételnek hívták, amit a háború galád kirobantóinak és kitervelőinek a nyakába sóztak.

Végeredményben miféle erőgyarapodásról volt itt szó? A német hadicél a nyugat-európai övezetben kialakítható hegemoniára irányult a háború kezdetén, amit később, az oroszországi belpolitikai összeomlás után óriási közép- és kelet-európai zónára terjesztettek ki. Ha a német hadvezetés nem erőlteti egyúttal a győzelmet a nyugati fronton is, ezt az övezetet vélhetően meg is tarhatta volna. Ekkoriban, 1917 végén és 1918-ban óriási „Mitteleuropa” lebegett a német illetékesek szemei előtt, amely magába foglalta volna Ausztria–Magyarország minden elemét, ideértve az osztrák és a magyar területeket is, a cári Oroszország európai felének jókora részét (lengyel zóna, Finnország, a Baltikum, Fehéroroszország, Ukrajna), valamint Romániát. Az „ideológiai” alapot az a propaganda képezte, amely szerint Németországnak ki kell törnie abból a karanténból, amelyet az angolok és a franciák vontak köré, hogy megmozdulni se engedjék se Nyugat, se Kelet felé.

Oroszország vezető grémiuma, az „udvar” úgy döntött, hogy a hagyó-

mányokat követve, ismét Nyugat felé nyomul előre, ami jelentette a tengeri átjáró megszerzését, amelyen keresztül kijuthat a Földközi-tengerre (és onnan tovább), útközben pedig ráteszi a kezét a Balkán nagy részére. A koncepciót alátámasztotta a japánoktól nem régen elszenvedett vereség, ami kilátástalanná tette a biztonságos kiút megszerzését a Csendes-óceánon. Logikus volt tehát, ha e tervnek megfelelően Pétervár buzdította a szerbeket az ellenállásra, majd mindent megtett Románia hadba lépése érdekében. Az oroszok erőltették a titkos bukaresti szerződés aláírását, amely szerződés a hadba szállás és a szövetséges győzelem eseteire Romániának ígérte Ausztria–Magyarország, ezen belül Magyarország tekintélyes részét (Erdély, a Partium Debrecen határáig, a Bánság).

Ami a francia politikai csoportokat illette, ők még a XX. század elején döntöttek arról, hogy felhagyva a gyarmati küzdelmekkel Afrikában, a revánspolitikára koncentrálnak. A poroszoktól elszenvedett vereség (1870/71) következtében elvesztették Elzászt, nagy hadisarcot fizettek, és most ki akarták köszörülni a csorbát. Ezzel azonban sem a politikai, sem a katonai világ nem érte be. „Ha már lúd, legyen kövér” alapon a franciák az egész Rajna-balpart megszerzését tűzték hadicélként, ami nem kevesebbet jelentett, mint a német nagyipar szívének, lelkének bekebelezését. Ha a német vereség következtében Franciaország új gyarmathoz jut, annál jobb, de az csak hab lesz a tortán. (Később, amikor az angol-francia küzdelem beindult az Arab-félsziget északi olajmezeinek elosztása körül, e kérdésről már megváltozott a francia vélemény.) A francia háborús ideológia magva szerint azért volt szükség a Saar- és a Ruhrvidék megszerzésére, hogy felszámolják a német hadsereg ellátásának biztosítását szolgáló nyersanyagfor-

rást és a nagyipart. Csak így lehet megakadályozni – hirdették –, hogy a németek újabb rabló hadjáratra induljanak Franciaország ellen.

Eltérően a felsorolt három hatalomtól, a briteknek momentán nem volt hadseregük, sőt még csak ideológiájuk sem volt. Tépelőds, gondolkodás és tapogatózás után Nagy-Britannia augusztus 4-én üzent hadat a központi hatalmaknak. Belgium semlegességének megsértésére hivatkozott, amely semlegességet nemzetközi elhatározás alapján ismertek el. Erre lehet mondani, hogy „ügyes”, mivel egyfelől kifogástalan érvnek számíthatott, másfelől azonban a kuttyát sem érdekelte, beleértve ebbe az angol politikai világ valamennyi csoportját és szereplőjét. A szlogen mindazonáltal annyira ügyes volt, hogy a köztudatban, sőt számos angol történész fejében megmaradt mind a mai napig. Mi érdekelte valójában a brit világ szereplőit? Sokáig tartotta magát az a nézet, miszerint a brit nagykereskedőknek, bankároknak és nagyiparosoknak reszketniük kellett a német dinamizmus láttán, amely azzal fenyegetett, hogy lekörözik a briteket, és az üzleti világban átveszi a vezető szerepet. Nos, német dinamizmusról valóban szó volt, és az tartalmazott némi fenyegető elemet is, a dolgok azonban távolról sem voltak annyira drámaiak, hogy feltétlenül háborúval kellett volna elejét venni e veszélynek.

Feltétlenül elejét kellett azonban venni egy olyan német győzelemnek, amely dominanciát biztosíthat a kontinensen a németeknek, beleértve ebbe a német gazdaságot is. Ez ugyanis óriási piacvesztéssel járt volna együtt, ami maga után vonhatta a politikai befolyás befagyását, sőt fenyegethette a Brit Birodalom stabilitását is. Ma már van angol történész, aki ennek ellenére úgy véli, hogy a kormány elsietta a hadüzenetet, azzal várható volt még vagy

két évet. Mindazonáltal a kormány másként döntött, és a hadüzenethez kapóra jöttek neki a belgák. Ez ugyanis olyan érv volt, amellyel a háborúra egyáltalán nem hajlamos brit nagyközönséggel el lehetett fogadtatni a háborút. És mivel a hadakozáshoz kedvet is kellett csinálni, Londonban indult be a propaganda nagy gépezete, amely azután átment kölcsönös mocskolódásba.

Közismert, hogy a háború első néhány hete, hónapja minden szereplőnek súlyos csalódást okozott. A szerbiai hadjárat jól kezdődött, de az osztrák hadvezetőség nem számolt az oroszok gyors megindulásával, s ezért az erőket meg kellett osztani, át kellett csoportosítani. A német hadurak is azt hitték, hogy az orosz mozgósítás az ottani infrastruktúralis viszonyok miatt hetekig eltart, és ez az idő elegendő lesz ahhoz, hogy a nyugati frontot felszámolják. Ők is tévedtek, méghozzá kétszeresen. Az orosz hadsereg titokban régóta mozgósított, s így nagyon gyorsan támadó alakulatot tudott felvenni, Nyugaton viszont az előnyomulás elakadt. Mindenütt kialakult az a helyzet, amelyet állóháborúnak neveztek el, ami nem jelentette, hogy a frontok egyáltalán nem mozdultak, jelentette azonban, hogy a hadseregek hosszú ideig valóban álló helyzetben maradtak, és amikor elszánták magukat a kitörésre, csak átmeneti eredményeket értek el, a háború kimenetelét azonban nem tudták érdemben nemcsak hogy eldönteni, de még alapvetően befolyásolni sem.

A mind kegyetlenebb küzdelem mintegy négy évig tartott, és közben növekedett a hadviselők és a frontok száma. Az államok ahhoz a csoporthoz csatlakoztak, amelytől több jutalmat várhattak győzelem esetére. Olaszország hadba lépése a szerb mellett új déli frontot nyitott, a románok rövid időre ugyancsak új keleti frontszakaszt képeztek, a törökök

és a bolgárok beléptek a központi hatalmak oldalán, a görögöknél viszont súlyos belpolitikai válság előzte meg a csatlakozást az antanthoz.

A nagy válságok és háborúk legtöbbször technikai, tudományos újításokkal járnak együtt, és ezen a vonalon voltaképpen hozzájárulnak a világ fejlődéséhez. E téren az első világháború is megtette a magáét. A motorral hajtott jármű, az autó ugyan már ismert volt egy ideje, de tömegtermelése Európában ekkor indult be, és az autózás úri passzióból átalakult fontos közlekedési eszközzé. Hasonló volt a helyzet a repülőgéppel, amellyel bátor úttörők már bravúros repüléseket is végrehajtottak, de a repülés első nagy korszakát a háború jelentette. Eleinte leginkább felderítésre használták, és a földi járőröknél jóval hatékonyabbnak bizonyult. A tervezők rájöttek azonban arra is, hogy a gépet fegyverrel is el lehet látni, és ezért felszerelték gépfegyverrel, majd ellátták olyan kilövő szerkezettel, amely kisebb bomba kilövésére is alkalmas volt. Az angol, a francia és a német hadsereg aviatikai egysége egyre nőtt, és a pilóták a haderő elitcsoportját képezték. Ők lettek az „ászok”. Próbálkoztak a tervezők a légbalonnal is, ez azonban a kiszámíthatatlan széljárás miatt használhatatlannak bizonyult katonai célra, és fel is hagytak vele.

Finomodtak és fejlődtek a pusztításra szolgáló fegyverek is. A gépfegyver vagy géppuska a korábbinál jóval hatékonyabban működött, és első ízben használtak repülőgépről lebocsátott bombákat. Kisebb járműveket páncélburkolattal láttak el, vagyis megjelentek az első tankok, amelyek a háború befejező szakaszában már nagy jelentőségre tettek szert. Az angolok elsőként 1917-ben vetettek be tankokat nagyobb számban. A németek alkották meg az első tengeralattjárókat, amelyek első sorban a brit utánpótlási útvonalakon

közlekedő hajókat (angolokat, esetileg amerikaiakat) támadták meg. Torpedót bocsátottak ki, amely áthalt a hajóburkolaton, majd felrobant.

Beszélnünk kell végül a harci gázokról is, amelyekről ugyan senki sem akar tudni, még utólag sem, amelyekkel azonban valamennyi nagyhatalom élt a háború alatt. A gázmérgezés halottainak a száma hozzávetőleg 880 ezer volt. Különbőleg összetételű mérges gázt gyártottak és használtak az angolok, a franciák, a németek, kisebb mértékben az oroszok. Ki lehetett bocsátani egyszerűen úgy, hogy palackba töltötték, majd azt kinyitották, és engedték elterjedni. Ennél hatékonyabb volt, ha aknavetőből bocsátották ki a gázt, és még eredményesebbek voltak a gránátok, amelyeknek a belsejét gázzal töltötték meg.

Nos, a motorizálás és a levegő „meghódítása” a háború nélkül is úton volt, és minden bizonnyal tovább fejlődött volna nélküle is, de nem vitatható, hogy e fejlődést a háború felgyorsította. Ami a többi háborús fejlesztést illetve a gépfegyvertől a páncéloson át a mérges gázokig, ezeket az emberiség éppenséggel tudta volna nélkülözni.

Miben összegezhető a háború „eredménye”? Ismerünk bizonyos számokat. A következmények közé tartozott mintegy húszmillió halott, több millió rokkant, nyomorék, ismeretlen számú özvegy és árva, és öszszességében ugyancsak ismeretlen számú menekült, aki hazájában idegenné változott, és másutt keresett biztonságot, vagy azért vált hontalanná, mert az új államban nem tűrték meg.

Nézzünk körül Európában az eredetileg kitűzött hadicélok teljesülése szempontjából. Első látásra is világos, hogy Oroszország nemcsak nem érte el a kívánatos tengeri és balkáni pozíciókat, de a háborús túlterhelt-

ség elindította a nagy társadalmi mozgalmakat, és az állam szétrobbant. 1917-től kezdve évekig forradalom, puccskísérlet, államcsíny, polgárháború gyötörte a hatalmas birodalmat. Oroszország a maga részéről befejezte a háborút, ám ennek ellenére tovább vérzett. Közben területi állománya is beszűkült Finnország és a Baltikum elvesztése miatt. Világméretű jelentőséggel bírt viszont, hogy Oroszország kilépett az aktuális világrendszerből, s egyszersmind felborította az európai erőviszonyokat. Míg korábban a német és az orosz erő szemben állt egymással a közép-európai térségben, most az orosz bástya kidőlt.

A Németországot ellensúlyozó orosz potenciál megszűnése először azt a védekezési taktikát váltotta ki a győztes szövetségesek táborában, hogy minden erővel, joggal és jogtalanul támogassák a közép-európai kis nemzeti nacionalizmusokat, amennyiben alkalmasnak látszanak a mérleg nyelve szerepének betöltésére. Vagyis: eléggé német- és egyúttal bolsevikellenesek. Viszonylag gyorsan kiderült, hogy a közép-európai kis államok e feladatot, ha akarják, sem tudnák betölteni, mert még együttesen is gyengéknek bizonyulnának két óriással szemben. Valójában azonban nem is igen akarták, mert egymás közötti vitáik, ellentéteik, valamint eltérő érdekeik az együttműködés lehetőségét minduntalan felülírták. Végeredményben Közép-Európa, a Balkánt és Kelet-Európa egy részét is ideértve, hatalmi szempontból betöltetlen tájjá változott, amelyet a németek könnyűszerrel befolyási övezetté tehettek, hozzáteszem: minden háborús erőfeszítés nélkül.

Németország a maga által kitűzött célokat nemcsak nem érte el, de elszenvedett területi veszteségeket, és több millió német ajkú alattvaló potenciális lehetőségétől is megfosztot-

ták. Ha összeadjuk a lengyel, a cseh-szlovák és az osztrák területek német anyanyelvű lakóit, 11-12 milliós létszámra bukkanunk. Hozzávéve ehhez a leszerelési kötelezettséget, az eleinte orbitálisnak nevezhető jóvátételi követelést, elismerhetjük, hogy a németeknek volt miről panaszkodniuk. Úgy tűnik, hogy a németeket még ennél is jobban gyötörte a megaláztatás, amelyet mint háborús bűnösnek kellett elviselniük. II. Vilmos császár (és a többi német, továbbá osztrák, magyar) háborús bűnös csak azért nem került bíróság elé, mert a holland kormány nem volt hajlandó kiadni a császárt, akinek megelőzően menedéket biztosított. Mindazonáltal Németország volt az egyetlen hadviselő, amely – néhány év távlatát véve figyelembe – nyert a háború révén.

Ha az angol nagytőkének volt valamelyes félnivalója a német dinamizmus láttán, erre sokkal több oka volt a háborút követően. A békeidő első néhány évét végigszenvedték ugyan a német cégek, de az első átállási nehézségeket, a részleges megszállást (Ruhr-vidék) maga mögött hagyva, a német gazdaság száguldásba kezdett. A világválság meggyötörte ugyan, de a lendület új erőre kapott. Német szempontból a legnagyobb nyereségnek számított, hogy Oroszország jó időre eltűnt az európai színpadról. Ez a körülmény a keleti határokat felpuhította, és a német külügyminiszter el is érte, hogy ezekre nézve semmiféle kötelezettséget ne kelljen vállalnia (locarnói szerződések, 1926).

Franciaországban ugyan hangosan ünnepezték a győzelmet, és a miniszterelnököt kinevezték a győzelem atyjának, de hamar rá kellett jönniük, hogy a győzelemnek igencsak csekély a hozama. Nagy volt az áldozat, nagy volt az elszenvedett anyagi kár, óriási volt a felgyűjtött államközi adósság. Franciaország visz-

szaszerezte ugyan Elzászt, ami nagy szó volt, de a többi eredmény igen-csak ideiglenesnek számított kezde-
tektől fogva. A Saar-vidéken 15 év múlva népszavazást kellett tartani annak hovatarozásától, és bármily magas összegben le lehetett fogadni, hogy az Németország javára üt ki. A lakosságnak legalább a 90 százaléka ugyanis német anyanyelvű volt. A Rajna bal partját Franciaország ugyancsak nem tudta megszerezni, mert szövetséges társai ennek ellen-
álltak. Ehelyett a szövetségesek zónákra osztották a vidéket, amelyeket azonban különböző időpontokban ki kellett üríteniük.

A francia állam megszerzett man-
dátumként néhány volt német gyar-
matot és Törökországtól elvett terü-
letet, ám az osztozkodás során mély
ellenségesség alakult ki a franciák és
az angolok között az Arab-félsziget
északi részében feltárt és vélelme-
zett olajkutak birtoklása miatt
(Moszul és környéke került napi-
rendre). Az ellentét odáig ment, hogy
a görög–török háborúskodás során
London a görögöket, Párizs viszont a
törököket támogatta. (Ez volt egyéb-
ként Törökország új vezetőinek az
egyik nagy szerencséje.) Az arab
mandátumok ügyében végül meg-
egyezett a két állam, de az 1904-ben
megkötött szövetségnek vége lett, és
az majd csak – alaposan megkésve –
a második világháború kirobbanása
után állt helyre, de az együttműkö-
dés továbbra is gyenge lábakon állt,
sőt a franciák meg is kérdőjelezték.

Olaszország abban a hiszemben lé-
pett be a háborúba, hogy a megkötött
titkos londoni szerződésnek megfele-
lően kiterjedt új gyarmati területhez
jut Afrikában, megkapja a jelentős
olasz lakossággal rendelkező Dél-Ti-
rolt (Alto Adige), valamint egy szá-
mottevő tengerparti sávot az Adria
balkáni oldalán. Ebben az országban
óriási volt a csalódás, amikor kide-
rült, hogy az ígéretek a hatalmak

elfelejtették, és egyedül a dél-tiroli
igényt elégítik ki. A kiábrándulás
aláásta a liberális kormányzat hite-
lét, és a többi társadalmi problémá-
val együtt ez vezetett el a demokráti-
kus berendezkedés bukásához, Mus-
solini felemelkedéséhez.

Mit nyert Nagy-Britannia? Né-
hány ideiglenesnek tekinthető gyar-
matot, miközben az egész birodalom
inogni kezdett. Európai egyensúlyról
a háborút követően végképp nem le-
hetett szó, és ha néhány évig a brit
banktőke tulajdonosai azt gondolhat-
ták, és valóban gondolták is, hogy a
lerongyolódott európai gazdaság láb-
ra állításában eminens szerepük le-
het, 1925-ben be kellett látniuk,
hogy ez tévedés volt. Ettől kezdve a
brit bankvilág kivonult az európai fi-
nanszírozásból, mivel a gyarmatok
stabilitásával kellett törődnie, sőt a
saját problémáit is meg kellett volna
oldania. A nagy hitelező többé nem
volt nagy hitelező, hanem azzal pró-
bálkozott, hogy csökkentse adóssá-
gát, amelyet a háború alatt az USA-
nál felhalmozott. A pénzügyi vissza-
vonulás maga után vont a politikai
visszavonulást is. London valójában
a be nem avatkozás módszerét nem a
spanyol polgárháborúval kapcsolat-
ban alakította ki, de már akkor is er-
re az álláspontra helyezkedett, ami-
kor mozdulatlanul eltúrte az általá-
nos hadkötelezettség helyreállítását
Németországban, és ugyancsak nem
tett semmit, amikor a Wehrmacht
birtokba vette a semlegesített rajnai
övezetet.

Mindent összevéve, a háború és a
lezárása után elfogadott békerend-
szer egy minden ízében beteg Euró-
pát hagyott maga után. Politikai
egyensúlytalanság, egy fenyegető
vagy annak vélt bolsevik Szovjet-
unió, mélyen elégedetlen és sértett
Németország, valamint egy kiürült
Közép-Európa, amely arra volt kisse-
melve, hogy valamelyik nagyhatalom
áldozatává váljon. Hozzátehetjük eh-

hez azt az elégedetlenséget, reváns-vagy – ahogy akkoriban nevezték – revíziós vágyat, amely a kisebb hatalmak sajátja volt. A revíziós politikában élen járt Magyarország, aminek a mozgatórugóját nem nehéz felfedezni.

Megfelelt a mélyen gyökerező bajoknak a kialakuló „korszellem”, amelyről Klebelsberg egyszer azt mondta, legfőbb tulajdonsága, hogy nincs. Nem volt teljesen igaza, mivel éppen ebben az időben újult meg a liberális gondolatvilág a gazdálkodás helyes módját illetően, és ha voltak is előzményei, ekkoriban vált széles tömegek hitvallásává a szélsőséges – nemzetiszocialista, fasiszta, diktatórikus, önkényuralmi, bolsevik, illetve sztálini – gondolatvilág. Klebelsberg ezeket az áramlatokat vélhetően nem sorolta a szellemi termékek körébe, sokkal inkább arra gondolt, hogy szétmállottak azok az értékek, amelyeket a háború előtt a nagy tömegek a sajátjuknak tartottak, vagy legalább nem vitatták őket.

Kétségtelen, hogy a háború milliós fiatal férfit ragadott ki addigi világából, kénytelenek voltak magukra hagyni anyjukat, feleségüket, gyerekeiket. Évekig éltek a normális élet határain kívül. Nem tudtak rendesen tisztálkodni, enni- és innivaló vagy volt, vagy nem. A téli fagyhoz igazított ruhanemű vagy meg sem érkezett, vagy késett. A bakancs rossz minőségű volt. Szórakozás úgyszólván semmi. Az orosz hadsereg katonái még kézfegyverhez sem jutottak rendesen, hanem sokszor csak akkor birtokoltak puskát, ha a halott ellenség vagy bajtárs kezéből ragadták ki. A nélkülözés sokszor fellazította a magántulajdon tiszteletét, mert az éhes katonák készek voltak megrohamozni egy káposztaföldet, vagy kirabolni egy gazdaságot, csak hogy az éhüket csillapítsák.

A sebesültek jó része gyógyszerhiány miatt vesztette életét. Penicillin

elvileg már létezett, de csak az amerikai katonák számára. A harcosok fiatal férfiak voltak, akiket megfosztottak a női partnertől, és elméletileg szüzességre kényszerítettek. Jóllehet több hadsereg élt a lehetőséggel, hogy az ételbe csillapító adalékot keverjenek, ez azonban a problémát nem oldotta meg. Van olyan fotó, amelyen kilométernyi sor látható egy olaszországi működő kupleráj kapuja előtt. A magukra maradt asszonyok egy része „alkalmatlan”, leszerelt vagy megnyomorodott férfival kárpótolta magát, vagy csak azt akarta elérni, hogy a kis családi gazdaság működőképes maradjon, és tudjon enni adni a gyerekeknek.

Mindez, ami egyszerűen hozzátartozott a háború mindennapjaihoz, elegendő lehetett arra, hogy a megelőző „korszellem” mindenestül felboruljon. A legsúlyosabb lelki traumát azonban nem a hétköznapi keservek jelentették, hanem az, hogy radikálisan megszűnt, eltűnt a tízparancsolat ama előírása, amely szerint ölni nem szabad. A háborúban nemcsak szabad volt gyilkolni, de ez volt a kötelesség, és minél több gyilkosságot hajtott végre egy katona, annál nagyobb hősnak számított. A kitüntetések jószerint ehhez mérten osztogatták.

Az emberek nagy része ezt még el is hitte. A fegyver hatalmat biztosított, és birtokosa élet és halál ura lett. Márpedig a hadba vonultak létszáma a háború kezdetén túlhaladta a 60 milliót, és ez a szám a továbbiakban csak növekedett. A szövetségesek seregeiben sok volt a gyarmatok és domíniumok polgára. Az elemzők már jó ideje beszéltek a „tömegtársadalom” kialakulásáról, de a valóban nagy és ráadásul aktív tömeg a háború jóvoltából szerveződött meg. És ennek a tömegnek tekintélyes része a háború befejezését követően sem mondott le arról, hogy problémáját vagy azt a valamit, amit prob-

lémának tartott, önhatalmúlag, hogy úgy mondjam: a saját szakállára oldja meg. Az államok egyik legfőbb gondja akkoriban abban állt, hogy nagyobb bajok és kilengések nélkül vezesse le a „demobilizálást”, visszazedje a fegyvereket, és az attól elszokott embereket ismét belekényszerítse az elhagyott civil élet kereteibe.

Volt, ahol ez viszonylag jól, több helyen azonban egyáltalán nem sikerült. Tévedés lenne azt hinni, hogy az úgynevezett paramilitáris alakulatokat, vagyis a hadseregen kívül, önhatalmúlag létesített fegyveres osztagokat kizárólag rangjukat és tisztüket vesztett katonatisztek alkották. A gomba módjára alakuló népőrségek, nemzetőrségek, honmentő testületek, katonatanácsok java részét egyszerű emberek, egykori bakák, helyenként civilek tették ki. E mozgalomban kirívó példa volt Svájc esete, ahol szinte minden tartományban és azon belül falunak megalakult a maga katonai jellegű szervezete, hogy megvédje önmagát, végső fokon az országot a fenyegető németektől, osztrákoktól, olaszoktól és franciáktól. Az olaszországi „arditi” osztagokat sem tiszték alkották, hanem olyan elit harcosok, akik kitüntették magukat a háborús manőverekben, és életformájukhoz a békében is ragaszkodtak.

Nem követték azonban az arditik fenegyerek-mentalitását azok a félkatonai alakulatok, amelyek célul valamilyen konkrét helyzet megoldására vállalkoztak, illetve amelyek valamilyen politikai elferdülést, áruhlást, utóbb balos, kommunista kilengést akartak megtorolni. Az előbbi kategóriába tartoztak például a magyarországi nép-, illetve nemzetőrségek, amelyek védték egy város vagy egy falu élelmiszerkészletét, ha a helyzet úgy hozta, elorozták a szomszéd falu tejét, vagy vonatokat fosztottak ki, hogy a megszerzett holmit

szétosszák saját lakótársaik között. Ez lehetett liszt, cukor, zsír vagy lámpába való petróleum, sőt – karácsony előtt – akár dió vagy mák is. Ezek a szervezetek többnyire valamilyen tapasztalt fegyveres, katona vagy csendőr vezetésével működtek, nemritkán konfliktusba is keveredtek, és olykor bűntényeket hajtottak végre. Eltért tőlük a katonatanácsok szervezete és tevékenysége, amennyiben ők egy ideológia szellemében tették, amit dolguknak tartottak. A katonatanácsok azonban zömmel „népi” szervezetek voltak, amelyekről megint csak különböztek azok a gyilkos kommandók, amelyeket a Tanácsköztársaság idején állítottak lábra. Innen viszont már csak egy lépésre volt, hogy működésbe lépjenek a tisztai alakulatok, amelyek viszont a bolsevik együttműködőket akarták megbüntetni. Többnyire kivégzésük által.

Szaporíthatnám a példákat a német, az osztrák, az olasz helyzet eseteivel, de talán a fentiek is igazolják, hogy a korábbi „korszellemek” a háború után kevés nyoma maradt. A képet kiegészítették még a különböző néven alakult bajtársi szövetségek, amelyek mindenütt a dicső cselekedeteket igyekeztek megőrizni, megörökíteni, és a dicstelenekekről nemigen akartak tudni. Ezeknek a szervezeteknek, ligáknak egy része is vállalkozott politikai cselekményekre, mégpedig az „elfajzott és tehetetlen” demokratikus rendszer ellen.

Ebben a felbolydult európai légkörben dicső csatákról sok szó esett még a vesztes országokban is, annál kevesebbet lehetett hallani viszont magáról a háborúról. A leszerelt katonák nem voltak bőbeszédűek. Mintha csak szerették volna maguk mögött hagyni az egész történetet, mivel talán úgy érezték, hogy abban sokkal kevesebb dicső motívumot találni, mint inkább szégyellni való eseményeket. Ritkaságszámba ment,

hogy egy katonai vezető megírja az emlékiratait, és ha megtette, mint például Foch marsall, keserű vitába bonyolódott az egykori miniszterelnökkel, Clemenceau-val. Nagy regény is mindössze egy született, Erich Maria Remarque (Kramer) Nyugaton a helyzet változatlan című könyve. A magyar irodalomban nagy vihart kavart fel az ország területének megcsonkítása és a többmillió magyar lakosság elvesztése, de ezek a hangok hamarosan elcsitultak. Az ekkoriban éppen első nagy felvirágzását élő filmművészet sem talált igazi fogódzót a világháborúban. Egy-egy színhelyet inkább csak ürügynek használtak fel valamilyen romantikus egyéni történet kiindulási pontjaként. Az utóbbiakból nem volt hiány. Az első hazai dokumen-

tumfilm a háborúról csak 1986-ban született meg (Gulyás Gyula: Én is jártam Isonzónál).

Összegezve: az első világháború felborította a korábbi gazdasági világrendet, összezavarta az európai hatalmi viszonyokat, hozzásegített az oroszországi bolsevizmus megszületéséhez, felbolygatta a társadalmakat, az európai országok jelentős részének lakosságában elültette a revánsvágyat, és kiforgatta az erkölcsi törvényeket. Ráadásul egyetlen nagy hadviselő állam sem érte el, amit megcélzott. Csak néhány kis ország járt jól, de egy részüknek a szerencséje nem tartott ki sokáig. Az első világháború mindenképpen elvitte a pálmát a felesleges, értelmetlen és végtelenül káros háborúk mezőnyében.

